

ՀՑԴ 658
ԳՄԴ 65.9(2)09
Դ 477

Կազմող՝
Խաչատրյան ՂԱՐԱՅՈՒՆ

Դադայան Խաչատրյան

Հայոց տնտեսական ցեղասպանություն։ Հայերի տնտեսական գործունեությունը ներկայիս թուրքիական տարածքում գտնվում է 1915 թվականը։ Փաստերի ժողովածու։ Կազմ. Խ. Դադայան, «Եղիբ Պրինտ», Ե., 2016 թ.- 516 էջ

Փաստերի տույն ժողովածուամ ներկայացված էն ներկայիս Թուրքիայի 100 քաղաքացիում հայոց տնտեսական գործունեությունը, ուննող դասի ըն-չափրկումը և սպանող, տնտեսական ընագավաճի 67 առավել նշանավոր անձանց կենսագրություններ, 48 ֆինանսավարկային հաստատություններ, արտադրական ծեռնադրկություններ, և տնտեսական գործունեություններ, 100 գովազնապատկեր, ինչպես նաև ապրանքատեսակների, դրամական, կշռի, վարչական գործունեությունների գործածված այլ եղբերի բացատրական բառարան։

Նախատեսված է Յեղասպանության թուրքական հարաբերությունների հիմանը ներկայացնելով հետաքրքրվողների համար։

ՀՑԴ 658
ԳՄԴ 65.9(2)09

ISBN 978-9939-75-019-4

; Տ. ՀՀ ԱՐԴՅՈՒՆՈՒՅՆ, 2016

ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ

Վերջին տարիներին ակնհայտ հետաքրքրություն է դրսնորվում Օսմանյան Թուրքայում հայոց տնտեսական, ֆինանսայութական կորուստների քննարկման ու լրատարածման հանդեպ: Դրատարակվում են գրքեր, Թուրքայում հայ վաճառականության պատմության շուրջ ուսումնակրություններ, աճրիկյան ու եկորապական մամուկում ստեպ-ստեպ երևան են գալիս նոյնուղի հրապարակութեր: Ըստ Էռոթյան, դրանք բոլորը վերաբերում են հայոց տնտեսական ցեղասպանությանը, և ինչպես Յեղասպանության իրողությունն է ուրացվում, այնպէս ել «ամրթիսածորեն» լուրջան է մատնվում, իր ճշգրիտ բնորոշմամբ չի անվանվում Մեծ Եղեռնի այդ կարևորագույն բաղադրյալը, ուղեկիցը և շարժադիմներից մէջ: Անա թէ ինչու այս գրքով քաղաքական, գիտական, մասնագիտական, հասարակական քառակայություն շրջանառության քէ ենք դնում Օսմանյան Թուրքիայում հայոց տնտեսական ցեղասպանությունը՝ զգույթը:

Յայերի Ներդրումը Օսմանյան Թուրքիայի տնտեսությունում անշափ եական էր իր նշանակությամբ, ծավալներով և ընդգրկմամբ, այսինչ ափսոսանեղով հարկ է արձանագրել, որ մէջ ժողովոյի բազմադարյա տնտեսական մշակույթի այս ողբերգական էջը գրեթե չի ուսուեասիրվել: Մեր նպատակն է լրացնել բացը:

Յարկ է նկատի ունենալ, որ սույն ժողովաճուն ունի հիմնականում տնտեսական ուղղվածություն, այս յուրատեսակ տնտեսական պատմագիրք է, հուշամատյան:

Այսպէս, առաջին գիտում ընդգրկել ենք Ներկայի 100 քաղաքներ: Զանի որ տնտեսական գործունեությունը առհասարակ ուրբանիստական երևույթ է, ապա դա էր քաղաքաներին անդրադառնալու շարժագիրը: Դրանցից գրեթե յուրաքանչյուրի շրջակայթում կային գուտ հայ կամ խառը բնակչությամբ գյուղեր, գյուղահամերեր, որոնցում, իհարկե, ծավալվում էր տնտեսական եռուցեր, բայց դրանց չենք անդրադառնել: համարելով առանձին թեմա: Տնտեսության ողևաշարը առևտուն էր, որ ծնվել էր արիեստներից, սակայն վերջիններս ևս գէ կողմ ենք թողել՝ կրկին համարելով գաճաճաւայ այլ ուսուեասիրության ոլորտ:

Փոխարենը, ըստ ապբյուրների ընձեռած հնարավորությունների, ընդ-

գրկել ենք տեղագրական, բնակչության, եկեղեցիների ու վարժարանների թվաքանակի, բարբերի, կենցաղավարության, Նիստուկացի, հագուստ-կապուտ և այլնի վերաբերյալ տեղեկություններ, ինչպես նաև տվյալ քաղաքի հայության հավաքական կերպարզ ներկայացնող բնութագրութեղ:

Բոլոր քաղաքների հայությունը (բացառությամբ, թերևա, Կ. Պոլսի, Զմյուռ-Նիայի ու Կուտինայի) ենթարկվել է տեղահանության ու տուկայի կոտորածի, բայց այս քաղել ենք ցեղասպանությունը փաստող այն վկայությունները, որոնք առնչվում են վաճառականությանը, ունենող դասին: Ինչո՞ւ ենք առանցք դարձրել փողորաթիվ այս համարի: Որովհետև երբ խոսում ենք արևմտահայոց (ավելի լայն առօնություն տաճկահայոց կամ թբքահայոց) տնտեսական ցեղասպանության մասին, ապա պետք է նկատի ունենալ, որ թուրքական կառավարական շրջանակներից գենչ շարքային մարդասպանների հիշական թիրախից հետո այս շերտուն եր:

Ունենոր հասարակախաճը բարկացած էր մասր առևտրականներից ու առաջանակագործ արտահանող-Ներմունքող վաճառականներից, ֆինանսավարակին գործունեությամբ գրավվողներից (սեղանավորներ ու բանկատերներ), գործարանատերերից, ֆարմիկատերերից, կավկածատերերից և բիզնեսի այլ ճյուղերի ներկայացուցիչներից: Այս դասը եր, որ զարգացնում էր թուրքական հետաքաջակաց տնտեսությունը, սաժիշտմ կապիտալիզմ սաղմքոց, արտասահմանից Ներմունքում ներագույն սարբավորութեղ ու տեխնոլոգիաներ, արմատավորում բիզնեսի կազմակերպման արդիական ծներ, ուշադրությամբ հետևում գնաճագային սակարանների անցուդարձին, հաստում մասնագիտական մամուկի բիզնես սպառակիցներին հարդուում շահակետ տեղեկություններ: Այդ դասի հետևոյն դերակատարութեալ այսքան եական էր, որ ինենքութիւնը դառնում էր յուրօրինակ կապող օդակ կողմէ Թուրքիայի և մյուս կողմէց ԱՄ-ի, Եվրոպայի, Ռուսաստանի գումազ:

Սակայն այդ խելացի, կիրթ, ծեռներեց, ազգական խաճը թուրքական ցեղասպանների համար ընտանեց համեզ պատրա եր: Հարստությունը, հարուստ լինելու ոչ գոյաց չփրկեց, այլ ընդհակառակն՝ դարձավ կործանման պատճառներից մեկը: Տեղահանվողների մահվան առաջին քարավանները բարկացած էին քաղաքական գործիչներից, հոգևորականներից, մուավորականներից ու ճանահարստամերից, և դա լավ կշռադառված, դիվային մտահղացում եր, որով կորվում էր տվյալ համայնքի գլուխը, վերնախաճը՝ անսպաստպան դարձնելով, բարոյաթելով ու մորթվելով Ենթակա դարձնելով հայ զանգվածին:

Սավածք դիտարկենք թեկուզ Խարբերդի օրինակով: 1915 թ. մայիսի 15-ին ծերբակալվեցին ու բանտ նետվեցին առավել ազնեցիկ և ունենոր 400 հայեր,

որոնցից շատերը՝ չղիմանալով խոշտանգուեցերի, մահացան: Հովհանի 3-ի առավոտյան ճամփա ելավ նահանգի աճնաճք և աճնահարուստ քարավանը՝ ավելի քան 3000 հոգի: Դա մահվան քարավան էր: Փրկվեցին և Քալեպ հասան ընդամենը 68 կանայք ու երեխաներ...

«Թաղաքներ» գլխի ամբողջ Ներքինմաստը՝ հայի տնտեսական ստեղծարար համարի վկայությունն է: Եվ այս տեսակետից տիպական ապացույցներ են ոչ միայն տնտեսական մեջազգայինը և Պոլիսը, ԶՄյուլսիան, Ադաման, Կեսարիան, Սեբաստիան, Կարինը, Խարբերորդ, Մալաթիան, Արաքիլիր, Ամասիան, Եվոլոկիան, Այսլիապ և այլն, այլև Սյոքե պստիկ քաղաքը: Այստեղ բնակվում էր 12.000 մարդ, որից հայ էր ընդամենը 15 ընտանիք՝ 15 տղամարդ, 17 կին, 6 երիտասարդ, 8 պատահի, 7 օրիորդ, 10 տղա և 12 աղջկի: Տղամարդկանցից առնվազն 8-ը վաճառականներ էին, և հենց նրանք էին կառուցել Սր. Սստվածածին Եկեղեցին ու Երկսեռ Վարժարանը...

Թաղաքները, բացի Կ. Պոլսից, գետողված են այբբենական կագով: Գլուխը հաճախ ենք հարյուրավոր պատմական լրսանկարներով, քանզի լրսանկարն ինչևին փաստ է ու փաստաթույթ:

«Մարդկի» գլխով ընդգրկել ենք առևտրատնտեսական և ֆինանսավարկային գործունեությամբ գրադված 67 անձանց, այդ թվում՝ արևմտահայոց խոշորագույն ազգային բարերար Յ. Պետքյանին, Տյուզյան, Տատյան, Գյուղենկան գերազատաններին: Անշուշտ, այդպիսի մարդկի հազարավոր էին, բայց ընտրել ենք առավել ակնառուներին, հիմականում նրանց, ում պատկերներն ու լրսանկարները պահպանվել են: Այդ տնտեսական հսկաներից յուրաքանչյուրի կյանքն ու գործունեությունը, տքնանքը, ծեռներեցությունն ու աշխատասիրությունը առանձին գոթերի կյութեր են, բայց այս սահմանափակվել ենք համառոտ կենսագրականներով: Յուր ենք տվել նրանց ներդրումը Ծամանյան կայսրության տնտեսությունում և ազգանպատ բարերարությունը, այդ մարդկի էին, որ հանուն ազգի պահպանման առատաձենորեն բացում էին իրենց քաղաքները:

Երրորդ գլխով՝ Ներառված են 48 ֆինանսավարկային հաստատություններ, արտադրական ծեռնարկություններ և տնտեսական գույքուններ, որոնցից աչքի են զարնում «Ծամանյան առևտրային բանկը», «Իբրանսայն եղբայրներ» խոշորագույն առևտրային ֆիրման, Ֆարրիկաստորյան եղբայրների (Մեգրիտ) և Խ. Բյուրգչյանի (Խարբերու) տեքստիլ ծեռնարկությունները: Այդպիսի տնտեսական կառուցյունները, հիարկե, կրկին հազարավոր էին (դրանում հեշտ է համոզվել՝ «Թաղաքներ» գլխում հանդիպելով բազմաթիվ ֆիրմաների), բայց տեղեկությունների սղության պատճառով այս ստիպված ենք եղել բավարարվել գ քանի տասնյակով: